

УДК 321.015:342.574

В. С. Ткаченко, здобувач

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Проведено теоретичний аналіз визначення соціального капіталу на основі принципу суспільної взаємодії окремих людей і соціальних груп. Розглянуто соціальну довіру як умову створення соціального капіталу, шляхи впливу громадських організацій на діяльність органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: соціальний капітал, довіра, ресурси, соціальні відносини, територіальні громади, норми взаємності, толерантність, мережі громадянської активності.

Актуальність проблеми. З набуттям Україною незалежності виникла необхідність розбудови правової, демократичної, соціальної держави, здатної забезпечити людський розвиток, гідний рівень і якість життя громадян. Становлення в Україні громадянського суспільства та його інституцій дедалі все більше актуалізується в контексті орієнтації нашої держави на європейські цивілізаційні цінності. Основою функціонування громадянського суспільства є самоорганізація населення. При цьому людина розглядається як активний суб'єкт взаємодії з середовищем, яке її формує і яке вона створює у процесі різних взаємодій. Разом з тим у переважній більшості праць вітчизняних дослідників можна знайти нарікання на пасивність і байдужість громадян, які не зацікавлені такою малопrestiжної сферою, як комунальне господарство, благоустрій місць проживання.

Утворення та діяльність громадських організацій в Україні ускладнюються, на нашу думку, передусім через низький рівень соціального капіталу, необхідного для ефективної діяльності демократичних неурядових організацій.

У сучасних умовах вирішальним чинником сталого соціально-економічного розвитку будь-якої організації, територіальної громади, країни є кадровий (людський) потенціал. Очевидно, що без певного рівня освіченості людського потенціалу неможливо досягти успіху в умовах ринкової економіки. Однак, як зазначають багато дослідників, внесок цього чинника в економічне зростання відбувається не тільки за рахунок більш високої продуктивності кваліфікованих і освічених працівників. «Не менш важливими є такі характеристики людського потенціалу, як уміння працювати в команді, впевненість у собі, позитивний настрій, готовність до співпраці, емоційна стійкість,

толерантність, відповідальність, здатність прийняти виклик, готовність до змін» [1, с. 45]. Ці особливості одержали назву соціального капіталу.

Тому дедалі частіше важливим чинником соціально-економічного розвитку країни визнається соціальний капітал, який забезпечує довіру між людьми, їх взаємодію заради досягнення спільних цілей [7, с. 58].

Аналіз останніх джерел і публікацій. Над проблемами соціального капіталу замислювалися багато вчених. Фундаторами цього напрямку вважають П. Бурдьє, М. Вулкока, М. Кессіді, Дж. Коулмена, Н. Лін, Дж. Лоурі, Д. Нараяна, Р. Патнема, Р. Роуза, Дж. Тернера, Ф. Фукуяму, М. Шиффа. Серед вітчизняних дослідників слід відзначити напрацювання А. Бови, О. Демківа, О. Захарченко, Л. Климанської, А. Колодій, В. Корнілової, М. Лесечка, К. Павлюка, А. Розказова, Ю. Савка, О. Сидорчука, В. Степаненка, В. Сукачова, А. Ткачука та ін.

Правовим та організаційним аспектам розвитку територіальних громад як елемента громадянського суспільства присвячено дослідження низки вітчизняних учених, серед яких слід виділити: Б. Андресюка, М. Баймуратова, О. Батанова, О. Безуглого, П. Біленчука, С. Болдирєва, А. Гошко, Ю. Куца, М. Орзіха, В. Пантюхіна, В. Погорілка, С. Саханенка, О. Фрицького. Механізми управління місцевим розвитком розглядалися в працях О. Амосова, Є. Бабенкова, В. М. Князева, В. Корженка, О. Коротич, А. Кузнецова, В. Мамонової, Ю. Сурміна та ін. Проте, незважаючи на істотну кількість наукових робіт з даної проблематики, роль соціального капіталу в розвитку територіальних громад в Україні й досі залишається недостатньо вивченою.

Метою статті є спроба систематизувати теоретичні підходи до поняття «соціальний капітал» і на основі цього визначити його можливості у розвитку територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Традиційно класиками теорії соціального капіталу вважають Джеймса Колемана та Роберта Патнема, які у своїх дослідженнях спираються на таке ключове поняття, як соціальний капітал громадських асоціацій і агрегованих групових інтересів. Патнем вважає, що ті індивіди, які регулярно зустрічаються обличчям до обличчя на зборах для обговорення якихось хвилюючих їх питань, так чи інакше здобувають навички спільних дій, стають суб'єктами місцевої політики. Саме на цьому ґрунті виростає та сама взаємна довіра, яка є основою публічної політики, ефективного управління та економічного зростання [14, с. 13]. Як доказ останньої тези Пантем у праці «Творення демократії» [10] показує на прикладі Італії, як північні індустріальні райони країни з розвиненим громадянським суспільством досягли більш високого рівня життя і політичної стабільності порівняно з південними аграрними районами, де рівень самоорганізації на-

селення був нижчим і кількість громадських асоціацій була значно меншою. Отже, об'єднані спільними інтересами в організації люди створюють якийсь інший, вищий порядок організації життя, і він сам по собі являє соціальний капітал, який значно посилює вплив пересічних громадян на вирішення питань, що стосуються їхнього життя та їх благополуччя.

Інше важливе поняття, введене Патнемом, – соціальна довіра – як умова створення соціального капіталу, підстава для об'єднання людей на захист або для реалізації спільних інтересів. «Обидва поняття уособлюють фундаментальні соціально-психологічні передумови ефективного уряду і соціальних інститутів – успішну соціалізацію індивідуумів та їх готовність до співпраці і кооперації для спільних дій для поліпшення якості життя» [4, с. 15–16].

Е. Дюркгейм та М. Вебер основним компонентом соціального капіталу також вважали довіру, яка за певних умов може перестати бути індивідуальною якістю, що характеризує особистість, і може поширюватися в цілому на соціальну групу чи суспільство.

П. Бурдье визначає соціальний капітал як «ресурси, засновані на родинних відносинах та відносинах у соціальній групі, що організована за принципом участі» [2, с. 66], і підкреслює значення вигоди, «яка акумулюється, завдяки членству в групі, є базисом можливих солідарностей».

У цьому ж ключі мислить і відомий політолог Ф. Фукуяма. На його думку, соціальний капітал – це «визначений потенціал суспільства або його частини, що виникає як результат довіри між його членами» [12, с. 12], тобто соціальний капітал – це форма матеріалізованої довіри. Усі групи, що втілюють соціальний капітал, мають певний «радіус довіри», тобто коло людей, серед яких діють спільно адаптовані норми. Якщо соціальний капітал групи справляє позитивний зовнішній вплив, то «радіус довіри» може бути більше самої групи.

Під довірою ми розуміємо очікування на те, що партнер по співпраці не порушить зобов'язань та утримається від опортуністичної поведінки. «Довіра нерозривно пов'язана зі свободою індивіда, з можливістю більш-менш вільно обирати курс дій, обирати партнера / партнерів по трансакції, чи відмовитися від неї взагалі, коли партнери також мають певний рівень автономії і можуть відмовитися від співпраці, чи порушити свої зобов'язання» [13, с. 5]. Довіра є важливою перш за все тому, що вона уможлиблює ефективне вирішення дилеми колективних дій за допомогою горизонтальної соціальної самоорганізації, в такий спосіб забезпечуючи функціонування демократичного режиму, ефективного та підзвітного уряду, а також сприяє економічному добробуту. Довіра не може існувати лише як система норм та правил, для її репродукування необхідні певні соціальні інститути. Політична дові-

ра свідчить про потенційну готовність громадян до взаємодії з іншими та готовність до залученості у суспільні справи, що об'єднують людей, які не знайомі особисто. Цей вид довіри базується на самоідентифікації індивіда з певною «моральною спільнотою», до всіх членів якої він відчуває довіру, вважаючи, що вони поводитимуться у загальноприйнятій спосіб.

Довіра, яка ґрунтується на персональному знайомстві або на спільній належності до «первинної групи», є партикуляризованою, вона робить можливою колективну взаємодію в межах окремої громади. «Певний рівень міжособистісної довіри та внутрішньогрупової солідарності є необхідним для виникнення політичної довіри, яка формується в процесі поступового розширення «моральної спільноти» на нові, ширші кола населення і супроводжується формуванням ієрархії ідентичностей від родини через громадянські асоціації до політичної нації» [12, с. 78].

Визначення соціального капіталу наголошують на таких його складових, як система спільних цінностей, норм та інститутів (в основному довіри і взаємності), а також інституціоналізовані форми соціальної взаємодії, зокрема мережі та інші форми соціальної організації. Вміння працювати в команді, впевненість у собі, позитивний настрій, готовність до співпраці, емоційна стійкість, толерантність, відповідальність, здатність прийняти виклик, готовність до змін – ці особливості одержали назву соціального капіталу.

А. Колодій [6] розглядає взаємозв'язок громадянського суспільства і соціального капіталу. Авторка стверджує, що громадянське суспільство асоціюється з цінностями довіри, розсудливості та толерантності, тому його члени з довірою ставляться до своїх колег по діяльності, до інших людей та громадських інститутів, визнають право інших громадян на власну думку, його озвучення та захист. У рамках структур громадянського суспільства формуються громадянська добropорядність і громадянська позиція, що виражаються у понятті соціального капіталу. Важливою є думка про те, що соціальний капітал – ознака зрілості та ефективності громадянського суспільства, а також той його основний продукт, який забезпечує вплив громадянського суспільства на інші сфери суспільного життя.

У контексті громадянського суспільства, також слід звернути увагу на компоненти, з яких складається концепція соціального капіталу, А. Колодій [6] виділяє такі елементи:

- мережа горизонтальних зв'язків між рівними і вільними індивідами;
- норми взаємності і довіри;
- навички колективних дій;
- почуття участі у громадських справах, обов'язки і відповідальність

перед іншими людьми, тобто «громадянськість» в її неполітичних виявах (civicness).

В. Степаненко проаналізував концепцію соціального капіталу в пост-комуністичному контексті та дослідив його зв'язок з проблемами формування громадянської ідентичності та стану громадянського суспільства в Україні [11].

Е. Гугнін та В. Чепак визначають соціальний капітал як одну з форм капіталу, що, будучи багатофункціональним, сприяє задоволенню інтересів індивіда і водночас обслуговує суспільні та групові інтереси [3].

М. Лесечко та О. Сидорчук аналізують соціальний капітал з позицій державного управління та відносин держави з носіями соціального капіталу [7].

«Мікрорівень соціального капіталу формується в сім'ях та неформальних об'єднаннях громадян, однак важливим джерелом формування соціального капіталу є участь у різного роду об'єднаннях та громадських організаціях, що формують мезорівень соціального капіталу» [6, с. 59]. До цього самого рівня відносимо територіальні одиниці, органи місцевого самоврядування. Так склалося, що люди, об'єднані в спільноти територіально, залежать одне від одного. Інколи вони мають спільну мету і відчувають потребу в об'єднанні, і саме соціальний капітал є тим рушієм, що спонукає людей співпрацювати разом заради розв'язання їх проблем, поліпшення свого життя та життя всього суспільства.

«Важливість соціального капіталу полягає в тому, що він має сильний вплив на політичний, економічний і соціальний розвиток» [4, с. 251]. По-перше, якщо люди, що працюють на одному підприємстві, довіряють один одному, оскільки вони розділяють одні й ті самі етичні норми, витрати на виробництво знижуються. Не виникатиме необхідності у надмірному законодавчому регулюванні. Довіра робить зайвою (або принаймні знижує) необхідність законодавчого супроводу. По-друге, таке суспільство набагато легше ініціативно самоорганізується, оскільки високий рівень довіри дозволяє розвиватися широким соціальним зв'язкам, формуватися новим видам асоціацій, а також розвиватися співробітництву в рамках цих нових структур. Таким чином, суспільства з високим рівнем довіри зможуть легше адаптувати нові організаційні форми ринкових відносин і технологій. Саме тому вчені висловлюють думку, за якою сучасне економічне життя не зможе стати ефективнішим без високого ступеня довіри, тобто економічний потенціал у суспільстві з високим рівнем довіри є більшим, ніж у суспільстві з низьким рівнем довіри. По-третє, соціальний капітал також має відношення до якості державних інститутів: у країнах з низьким рівнем соціального капі-

талу державній адміністрації страждають від корупції та неефективної діяльності.

Деякі теоретики демократії вважають, що мережа асоціацій і організацій, які становлять основу громадянського суспільства, має таке саме значення для демократії, як вкладення капіталу в економіку. Громадяни, здобуваючи соціальний капітал за рахунок участі в організаціях громадянського суспільства, надалі можуть використовувати його для зміцнення демократичних принципів в управлінні державою.

Взаємодія населення на рівні місцевих громад становить горизонтальну співпрацю, яка є важливою для побудови співпраці та взаємодії громадян і громадянського суспільства з системою управління, і найперше – з системою органів місцевого самоврядування.

Питання про взаємозв'язок чинників територіальності із довірою громадян до влади підіймається в окремих локалістських теоріях. У цьому зв'язку заслуговують на увагу праці норвезького вченого О. Оффердала, який зазначає, що «найважливішою складовою місцевого самоуправління в скандинавських країнах традиційно є участь громадян» [8, с. 158].

Територіальна самоорганізація населення постає як самостійний об'єкт дослідження лише з другої половини ХХ ст. Разом з тим, починаючи з часів Античності, можна виокремити концептуальні передумови формування цього феномена. Зокрема, ідеї, важливі для розуміння територіальної самоорганізації містять праці класиків політичної думки різних часів – Арістотеля, Альтузіуса, А. де Токвіля, Р. Даля та ін.

В окремих дослідження правових та організаційних аспектів розвитку територіальних громад як елемента громадянського суспільства підіймається питання про роль соціального капіталу в розвитку територіальних громад.

Узагальнюючи напрацювання вітчизняних дослідників, згаданих на початку цієї статті, зазначимо, що соціальний капітал фактично є соціальним підґрунтям для побудови ефективної системи органів місцевого самоврядування – територіальних громад. При цьому під територіальною громадою розуміють жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів декількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

На думку Патнама, поняття соціального капіталу характеризує єдність культури і структури, що складається в межах громад. Воно включає норми взаємності (такі, як довіра і толерантність) та мережі громадянської активності (участь людей у різних спілках та об'єднаннях) [9].

Можливі чотири шляхи впливу громадських організацій на діяльність органів місцевого самоврядування:

– безпосередній вплив – вирішення актуальних проблемних питань, які не можуть бути вирішені органами місцевого самоврядування. Цей вплив має короткостроковий ефект, якщо не комбінується з одночасним впливом на зміну політики керівництва щодо цього питання;

– консультативний – громадські організації шукають шляхів представлення інтересів та проблем недостатньо репрезентованих груп через переговори з владними структурами;

– інноваційний – розроблення та демонстрація нових шляхів розв'язання проблем;

– наглядовий – контроль за правильним виконанням управлінських рішень [7, с. 62]

Механізми, завдяки яким громадська активність і соціальні зв'язки дають позитивні результати в громаді, наприклад, кращі школи, швидший економічний розвиток, нижчий рівень злочинності та ефективніший уряд, мають складну структуру, адже реалізація соціального капіталу, як правило, стає можливою через його конвертацію в інші важливі форми капіталу. Наприклад, завдяки соціальному капіталу можна отримувати прямий доступ до економічних ресурсів, збільшувати свій культурний капітал через контакти з експертами, компетентними людьми.

Як бачимо, використання внутрішнього потенціалу територіальної громади, у тому числі її соціального капіталу, дасть можливість розвивати нове висококультурне, активне, дієве суспільство. Соціальний капітал – складний феномен, який сприяє побудові громадянського суспільства. Він є однією з найважливіших характеристик сучасного етапу цивілізації, на якому роль громадянського суспільства стає рівнозначною ролі публічно-управлінських структур.

Висновки. У межах структур громадянського суспільства (асоціацій, громад) формуються громадська доброчесність і громадянська позиція, що виражається у понятті соціального капіталу. Його компонентами є: мережа горизонтальних зв'язків між рівними і вільними індивідами; норми взаємності та довіра; навички колективних дій; відчуття причетності до суспільних справ, обов'язку та відповідальності перед іншими людьми, тобто громадянськість у її неполітичних виявах (civicness). Реальним виявом соціального капіталу (його реалізацію на практиці) виступає участь населення у діяльності громадських організацій та громадських ініціативах. Саме соціальний капітал є ознакою зрілості та ефективності громадянського суспільства, а також тим його основним продуктом, що забезпечує вплив громадянського суспільства на інші сфери суспільного життя, у тому числі на політику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов Л. К. Соціальний капітал – індикатор розвитку громади / Л. К. Абрамов, Т. В. Азарова // Л. К. Абрамов, Т. В. Азарова. Центр місцевої активності на базі будинку культури: методологія та технологія розвитку територіальної громади. – Кіровоград : ІСКМ, 2010. – С. 45–55.
2. Бурдьє П. Форми капітала / П. Бурдьє // Экон. социология. – 2002. – Т. 3, № 5. – С. 60–74.
3. Гугнін Е. Феномен соціального капіталу / Е. Гугнін, В. Чепак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 49–56.
4. Єлагін В. П. Про сутність поняття «соціальний капітал» та його роль у процесі розбудови соціальної держави / В. П. Єлагін // Актуал. проблеми держ. управління. – 2011. – № 1 (39). – С. 246–251.
5. Кокарев І. Е. Местные сообщества и местное самоуправление: технологии участия : пособие для организаторов / И. Е. Кокарев. – М. : МОНФ, 2007. – Вып. 63. – 208 с. – (Сер. «Библиотека местного самоуправления»).
6. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні : монографія / А. Ф. Колодій. – Львів : Червона Калина, 2002. – 272 с.
7. Лесечко М. Значення соціального капіталу в організації місцевого самоврядування / М. Лесечко, О. Сидорчук // Вісн. Центр. вибор. комісії. – 2008. – № 2. – С. 58–64.
8. Оффердал О. Местное самоуправление в Скандинавии / О. Оффердал // Полис (Полит. исслед.). – 1999. – № 2. – С. 155–167.
9. Патнам Р. Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки [Електронний ресурс] / Р. Патнам // Незалеж. культурол. часопис «І». – 2001. – № 21. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/putnem.htm>. – Заголовок з екрана.
10. Патнам Р. Творення демократії: традиції громадянської активності в сучасній Італії / Роберт Д. Патнам ; пер. з англ. В. Ющенко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 302 с.
11. Степаненко В. Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методичні аспекти дослідження / В. Степаненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2. – С. 24–41.
12. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – М. : ООО «Изд-во АСТ» : ЗАО НППП «Ермак», 2004. – 730 с.
13. Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал? / Ф. Фукуяма // День. – 2006. – 17 жовт. – № 177. – С. 4.
14. Civic Engagement in American Democracy / ed. by Theda Skocpol and Morris Fiorina. – Brookings Institution Press, Washington DC, 1999. – P. 13.

РОЛЬ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА В РАЗВИТИИ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩЕСТВ

Ткаченко В. С.

Проведен теоретический анализ определения социального капитала на основе принципа общественного взаимодействия отдельных людей и социальных групп. Рас-

смотрены социальное доверие как условие создания социального капитала, пути влияния общественных организаций на деятельность органов местного самоуправления.

Ключевые слова: *социальный капитал, доверие, ресурсы, социальные отношения, территориальные общины, нормы взаимности, толерантность, сети гражданской активности.*

A ROLE OF SOCIAL CAPITAL IS IN DEVELOPMENT OF TERRITORIAL SOCIETIES

Tkachenko V.S.

Carried out a theoretical analysis of the definition of social capital on the basis of the principle of social interaction between individuals and social groups. Considered social trust as a prerequisite for the creation of social capital, ways of influence of public organizations on the activities of the bodies of local self-government.

Key words: *social capital, trust, resources, social relations, territorial communities, norms of reciprocity, tolerance, networks of civic engagement.*

УДК 32:114

К. Г. Яцура, аспірантка

ІДЕЯ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНОГО РОЗВИТКУ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Проаналізовано соціально-політичні аспекти формування відкритого суспільства. Відкрите суспільство експлікується як суспільство, що спрямоване на розвиток та інновації, на відміну від закритого суспільства, яке має на меті відтворення традиційних форм існування. Виявлено ключові чинники, від яких залежить розвиток країни як держави демократичного, відкритого типу. Окреслено можливі шляхи побудови державної та суспільної моделей України у контексті пріоритетів відкритого суспільства.

Ключові слова: *відкритість, демократія, культура, відкрите суспільство, свобода.*

Актуальність проблеми. *Україна від початку свого становлення як незалежної країни у внутрішній та зовнішній політиці окреслила конкретні пріоритети, досягнення яких стало головною метою молодій держави. Зо-*